

*Cabbarov Ayətulla Süvahl oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Biznes Universiteti,
Email: ayatulla.cabbarov@gmail.com*

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ STRATEJİ İDARƏETMƏ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

İqtisadi inkişafın hazırki mərhələsində milli sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətli fəaliyyəti onların xarici mühitdə baş verən çoxsaylı dəyişiklikləri nəzərə almaq, yeni biznes mühitinə vaxtında uyğunlaşmaq və bu istiqamətdə strateji qərarların qəbulu bacarığından asılıdır.

İnteqrasiya və qloballaşma proseslərinin sürətli inkişafı, daxili və xarici bazarlarda rəqabətin artması sənaye müəssisələrinin dinamik inkişafını təmin etmək zərurətini aktuallaşdırır.

Bütün bu qeyd olunanlar müasir idarəetmə sisteminin zəruri informasiya təmi-

natının təkmilləşdirilməsini tələb edir. İnformasiya təminatının operativliyi, dəqiqliyi, etibarlılığı, rəqəmsallığı, əhatəliliyi və strateji yönümlülüüyünün artırılması verilən iqtisadi qərarların əhəmiyyətini artırmaqla risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində sənaye müəssisələrinin davamlı və innovativ inkişafını təmin edəcəkdir.

Beləliklə, strateji idarəetmədə qərarların qəbulu üçün müvafiq analitik-uçot informasiya təminatının yaradılması müasir idarəetmə sisteminin prioritetliyini təşkil edir.

Müəssisənin ümumi maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində, qeyri-müəyyən risk şəraitində müəssisənin səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasında mühasibat uçotunun funksiyasının yüksəlməsi uçot-informasiyanın idarəetmədə istifadəsinin aktuallığını daha da yüksəldir. İqtisadçıların hesablamalarına görə ümumi iqtisadi informasiyada mühasibat uçotu informasiyasının xüsusi çəkisi 70% -dən çoxdur. [1 s.187]

Bu baxımdan deyə bilərik ki, idarəetmənin səmərəliliyi və müəssisənin davamlı inkişafı uçot informasiyasının keyfiyyətindən asılıdır.

Bugünkü idarəetmə uçotu sistemi belə demək mümkünsə bəzən baş verən sürətli iqtisadi dəyişikliklərə adekvat cavab vermir. Buna görə də müasir idarəetmə sisteminə təkcə daxili mühit informasiyası deyil eyni zamanda xarici mühitlə inteqrasiya olunmuş rəqəmsal uçot-analitik informasiya sisteminin təşkili günün aktual məsələsidir. Bu problemin praktiki həlli idarəetmənin yeni səviyyəyə çatdırılmasını təmin edən strateji uçotun təşkil edilməsini tələb edir.

Strateji uçot sənaye müəssisələrinin iqtisadi potensialının səmərəli istifadəsinə, resursların səmərəli bölgüsünə, rəqəbatqabiliyyətinin yüksəldilməsinə və son nəticədə davamlı inkişafa nail olunmasını təmin edəcəkdir.

Aparılan elmi tədqiqat işi onu deməyə əsas verir ki, yerli və xarici ədəbiyyatlarda strateji uçotun bir çox məsələləri öz həllini tapmamışdır. Bugünkü gündə strateji idarəetmənin analitik-uçot informasiya təminatı, sənaye müəssisələrində idarəetmə uçotunun modelləşdirilməsi, strateji uçotun təşkilinin metodoloji və praktiki aspektləri və s. bu kimi məsələlər aktual olaraq qalır.

Bu kimi məsələlərin sənaye müəssisələri üçün aktual olmasını şərtləndirən bir sıra səbəblər var.

Birincisi - sənaye müəssisələri ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir;

İkincisi - birgə müəssisələr əsasən sənaye sferasında fəaliyyət göstərir;

Üçüncüsü - sənaye müəssisələrində innovativ yeniliklərin tətbiqi imkanları daha genişdir və onlar qeyri-müəyyən risk şəraitində fəaliyyət göstərir;

Dördüncüsü - sənaye müəssisələri təşkilatın şəbəkə strukturu ilə xarakterizə olunur;

Beşincisi - sənaye müəssisələrində təsərrüfat əməliyyatlarının çoxluğu və mürəkkəbliyi onları müasir rəqəmsal informasiya sistemlərindən, texnologiyalardan və proqram təminat sistemlərindən istifadə etməyə sövq edir.

Müasir idarəetmə sisteminə mühasibat uçotunun rolunu araşdıran iqtisadçı alimlərin əsərlərinin təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, mövcud mühasibat uçotu sisteminin daxili informasiya istifadəçilərinin ehtiyaclarına köklü şəkildə yenidən istiqamətlənmə tələb edir. Mühasibat uçotunun praktiki tətbiqi sisteminə mövcud olan çatışmazlıqlar ilk növbədə təsərrüfat həyatında baş verən sürətli dəyişikliklərlə daha doğrusu idarəetmədə daha analitik informasiyalara ehtiyacın yaranması ilə bağlıdır.

Bir çox ekspertlərin fikrincə, ənənəvi mühasibat uçotu istifadəçilərin effektiv qə-

rarlar qəbul etmək üçün müasir tələblərinə cavab vermir. Belə ki, P.Druker buna işarə edərək idarəetmənin müasir vəzifələrinin heç birinin ənənəvi mühasibat uçotu modelinin ümumi müddəaları ilə üst-üstə düşmədiyini qeyd edir [5 s.136].

Bəzən ənənəvi mühasibat uçotunun faktiki məlumatlara yönəlməsini və proqnoz xarakterli olmamasını qeyd edənlər də vardır [6 s.52].

Beləliklə, mühasibat uçotu sistemini strateji idarəetmənin informasiya təminatı aspektində tədqiqi onun həm keçmiş, həm də perspektiv, eyni zamanda, daxili və xarici amilləri informasiyaların kompleks özündə əks etdirən yeni metodoloji vasitələrin işlənilib hazırlanması problemi aydın şəkildə büruzə verir.

Strateji idarəetmə uçotu XII əsrdən bəri zəngin inkişaf tarixi keçmişdir. Strateji idarəetmə uçotuna tarixi inkişafında hər zaman gələcəkdə ənənəvi idarəetmə uçotunun ağırlığını öz üzərinə götürəcək perspektivdə baxılıb.

1981-ci ildə Simmond fikirləşirdi ki, Strateji idarəetmə uçotu qısa zamanda inkişaf edəcək və geniş əhatə dairəsinə malik olacaqdır. Simmondun fikrincə idarəetmə uçotu üzrə ixtisaslaşan mühasiblər yaxın gələcəkdə vaxtlarını və imkanlarını xərclərin uçotu və qiymətləndirilməsinə, xüsusən biznes strategiyasının formalaşmasının əsası kimi müəssisənin və onların rəqiblərinin strateji mövqeləri haqqında əhəmiyyətli məlumatların toplanmasına və qiymətləndirilməsinə sərf edəcəklər. [7]

Geniş mənada strateji idarəetmə uçotu, strateji idarəetmə funksiyalarının tam dövrünün həyata keçirilməsi üçün müəyyən bir idarəetmə obyektı haqqında maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının formalaşmasını təmin edir: planlaşdırma, təşkilətmə, təhlil, nəzarət və tənzimləmə. Dar mənada, strateji idarəetmə uçotu, menecerlər tərəfindən təşkilatın missiyasını yerinə yetirmək üçün strateji idarəetmə qərarlarını qəbul etməsi, sahibkarların kapital gəlirliliyi baxımından müəssisənin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün informasiya təminatını təmin etmək məqsədilə təşkilatın xarici və daxili mühitinin təhlili, habelə strategiyanın həyata keçirilməsi prosesinin qiymətləndirilməsi və nəzarəti üçün maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının toplanması, müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, toplanması, hazırlanması, təfsiri və təqdim edilməsinin inteqrasiya olunmuş bir prosesidir.

Strateji uçotu zəruri uçot məlumatlarını müəssisənin strategiyası ilə əlaqələndirmək üçün analitik sistem kimi başa düşülə bilər. Bu baxımdan strateji uçot operativ nəzarət və tənzimləmə sistemi ilə deyil, strateji planlaşdırma sistemi ilə daha sıx bağlıdır. Belə olan halda mühasibat uçotu məlumatları müəssisənin biznes strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesində informasiya təminatı kimi töhfə verəcək və mühasibat uçotu alətləri strateji idarəetmə prosesinə onun əsas alətləri kimi daxil ediləcəkdir.

Buna görə də strateji mühasibat uçotu müəssisənin maliyyə və mühasibat problemlərini nümayiş etdirmə üsulu hesab edilə bilər. Strateji mühasibat uçotu strateji qərarların qəbul edilməsinə yönəlmiş idarəetmə uçotunun maliyyə hesabat sistemləri ilə müəyyən birləşməsidir [2 s.30-31].

Strateji idarəetmə uçotunun məqsədi uzun müddətə strategiya hazırlamaq, habelə strategiyanın həyata keçirilməsini qiymətləndirmək və nəzarət etmək və strateji xarakterli tənzimləyici idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün xarici və daxili mühitin vəziyyəti haqqında məlumat bazası yaratmaqdır. (4)

Bir sıra müəlliflərin əsərlərinin təhlilinə əsasən, strateji idarəetmə uçotunun ən

xarakterik üç funksiyayı yerinə yetirdiyi qənaətinə gəlmək olar:

1. Strateji idarəetmə uçotu-qərar qəbul etmə prosesini dəstəkləyir;
2. Strateji idarəetmə uçotu-işçilərə məlumat vermək üçün bir sistemdir;
3. Strateji idarəetmə uçotu-mövcud məlumat əldə etmə metodları müəssisənin ehtiyaclarını ödəmədiyi təqdirdə məlumatların verilmə üsulunu dəyişdirməyə imkan verən bir texnologiyadır. [3]

Bütövlükdə strateji idarəetmə uçotunun əsas funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Rəqabət mühitindəki yerini anlamaq üçün təşkilatın xarici və daxili mühiti haqqında məlumatların işlənməsi;
2. Strateji uçot məlumatlarına əsasən ətraf mühit təhlil edilir və təşkilatın strategiyası, strateji hədəfləri və onlara çatma istiqamətləri barədə qərarlar verilir;
3. Strateji planlaşdırma, yəni strateji hədəflərə çatmaq üçün məqsədyönlü hərtərəfli proqramların hazırlanması, müvafiq strateji büdcələrin hesablanması üçün məlumatların formalaşdırılması.

Strateji idarəetmə uçotunun əsas spesifik xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Müəssisənin inkişaf strategiyasının məqamlarının inkişafı və bunlardan ən optimalının seçilməsi üçün informasiya dəstəyi;
2. Müəssisənin əməliyyat və strateji hədəflərinin, maliyyə vəziyyətinin və istehsal potensialının əldə edilməsinin qiymətləndirilməsi;
3. Maliyyə və istehsalat fəaliyyətinin proqnoz, planlaşdırılmış, tənzimləyici və həqiqi məlumatlarının ayrılması və uzunmüddətli hesablanması;
4. Ekoloji amillərin, vaxtın, kapitalın, gəlirliliyin, riskin uçotu və təhlili.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, strateji idarəetmə uçotu idarəetmə uçotunun alt sistemi olmaqla, müəssisənin strateji və əməliyyat idarəetməsinin informasiya təminatında fəaliyyət dairəsini genişləndirir.

Müasir iqtisadi şəraitdə ölkənin sənaye sahələrinin inkişafı və səmərəli fəaliyyət göstərməsi başqa bərabər şərtlər daxilində idarəetmə fəaliyyətindən də çox asılıdır. Belə ki, bazarda tələb və təklifin, texnologiyaların olduqca sürətlə dəyişməsi, sahə, daxili və beynəlxalq əlaqələrin genişlənilib daha da mürəkkəbləşməsi fonunda səmərəli və çevik idarəetmə sisteminin tətbiq edilməsi müəssisələrin inkişafının vacib amilinə çevrilmişdir. Bu baxımdan yeni tələblər nəzərə alınmaqla müəssisələrin dünya bazarına çıxması və xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi üçün strateji idarəetmə sisteminin tətbiq edilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Əlbəttə, ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin bərqərar olmasının təbii nəticəsi kimi idarəetmə, planlaşdırma, nəzarət və uçot kimi fundamental kateqoriyaların yenidən dəyərləndirilməsi zərurətə çevrilmişdir. İqtisadi subyektlərə fəaliyyət azadlığının verilməsi davamlı inkişaf və rəqabətliyi yüksəldilməsi kimi məsələlər strateji düşüncəyə və ümumilikdə strateji idarəetməyə marağı artırmışdır. Strateji idarəetmənin özlüyündə mühasibat uçotu və analitik uçot-informasiya sisteminin təyinatına yenilik gətirilməsini tələb edir. Bu aspektdə yanaşıldıqda əminliklə demək olar ki, ənənəvi uçot sistemi müasir strateji idarəetmənin tələblərinə cavab vermir.

Strateji uçot sənaye müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi dəyər yaratmasına imkan verən əsas elementlərinə diqqət yetirməlidir. Müəssisənin strateji idarə edilməsinin ehtiyac və məqsədləri strateji uçotun təşkilinə bir sıra müəyyənəddici amillər təsir göstərir.

Beləliklə, stratejiyönümlü uçotun konseptual əsasları strateji idarəetmə paradigması ilə ənənəvi idarəetmə paradigması arasındakı əsas fərq üzərində formalaşır. Ənənəvi idarəetmə paradigması sənaye müəssisəsinin fəaliyyət göstərdiyi xarici mühitdən asılı olmayaraq daxili amillərin nəzərə alınmasına diqqət yetirirdisə strateji idarəetmə paradigması qloballaşma proseslərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq strateji idarəetmənin problem və vəzifələrin meydana çıxması ilə əlaqədar formalaşır. Bu problemlərə xarici amillərin və tədbirlərin müəssisələrin fəaliyyətinə təsirinin nəzərə alınması, uçotu və qiymətləndirilməsi daxildir.

Fikrimizcə sənaye müəssisələrində strateji idarəetmə uçotunun təşkili bir neçə mərhələdən ibarət olmalıdır. Bu mərhələləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Mövcud idarəetmə uçotunun təşkilati-funksional təhlili;
2. Strateji idarəetmə uçotunun ayrılmasının texniki-iqtisadi əsaslandırılması;
3. Strateji idarəetmə uçotunun strukturunun müəyyənləşdirilməsi;
4. Strateji idarəetmə uçotunun fəaliyyət modelinin qurulması;
5. Strateji idarəetmə uçotunun monitorinqi.

Mövcud idarəetmə uçotunun təşkilati-funksional təhlili mərhələsində idarəetmə uçotu sisteminin ümumi xarakteristikası və vəziyyəti, təşkilati strukturu, məsuliyyət mərkəzləri üzrə uçotunun təşkili, uçot siyasətinin, kadr təminatının təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.

Strateji idarəetmə uçotunun digər uçot növlərindən ayrılmasının texniki-iqtisadi əsaslandırılması mərhələsində müəssisənin idarəetmə sistemində əsaslanan strateji idarəetmə uçotunun işlənilib hazırlanmalı, strateji idarəetmə uçotunun təşkili üzrə idarəetmə qərarlar qəbul edilməli, strateji idarəetmə uçotunun digər uçot növlərindən ayrılması hədləri müəyyənləşdirilməlidir.

Strateji idarəetmə uçotunun strukturunun müəyyənləşdirilməsi mərhələsində strateji idarəetmə uçotunun təşkili, kadr və texniki təminat və uçot göstəricilər sistemi hazırlanmalıdır.

Dördüncü mərhələdə strateji idarəetmə uçotunun fəaliyyət modeli qurulmalıdır ki, burada müəssisənin idarə olunması ilə uçotun qarşılıqlı əlaqəsinin göstəriciləri və forması, məsuliyyət mərkəzləri üzrə informasiya kütləsi müəyyənləşdirilməli və strateji idarəetmə uçotu üzrə metodiki təlimat hazırlanmalıdır.

Strateji idarəetmə uçotunun monitorinqini təşkil edən sonuncu mərhələ nəticələrin qiymətləndirilməsinə yönəlik olmalı və bu mərhələdə strateji idarəetmə uçotunun faktiki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, strateji idarəetmə uçotunun informasiyasının optimallaşdırılması və saxlanması, müəssisənin strateji məqsəd və vəzifələrinə nail olma üzərində nəzarət və təhlilin həyat keçirilməsi və strateji idarəetmə uçotunun avtomatlaşdırılması həyata keçirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Бухгалтерский учет в России в XXI веке: учеб.пособие под общ. ред. Маренкова Н.Л. – М.: Эдиториал, 2002. – 296 с.
2. Богатая, И.Н. Стратегический учет собственности предприятия / И.Н. Богатая. – Ростов : Феникс, 2001. – С. 206.
3. Вахрушина М.А. Стратегический управленческий учет. - Рид Групп, 2011. - 192 с.